



**Gulmira Moldosultanova**

<https://orcid.org/0000-0003-3830-503X>

Doctor, [gulbael.2010@gmail.com](mailto:gulbael.2010@gmail.com).

**Atıf Künyesi | Citation Info**

Moldosultanova, G. (2023). Kırgız Türkçesinin Kuzey Ağızlarındaki Uzun Ünlüler Üzerine: Isık-Köl ve Narın (Tyan-Şan) Ağızları Örneğinde. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (3), 791-802.

## **Kırgız Türkçesinin Kuzey Ağızlarındaki Uzun Ünlüler Üzerine: Isık-Köl ve Narın (Tyan-Şan) Ağızları Örneğinde\***

### **Öz**

*Standart Kırgız Türkçesi, uzun ünlülerin sayıca fazla olduğu Türk lehçeleri grubunda yer alır. Sekiz normal ünlü, altı uzun ünlüye sahip olan Standart Kırgız Türkçesi, bugünlerde ünlüler konusunda araştırma ve incelemelerin odağı konumundadır. Bilindiği üzere Genel Türkçedeki birincil ve ikincil uzun ünlüler, birçok dilbilimcinin dikkatini çekmiştir. Araştırmalar sonucunda diğer tarihî Türk lehçeleri olan Türkmen, Yakut ve Halaç lehçelerinde birincil uzun ünlülerin günümüze kadar korunduğu tespit edilmiştir. Standart Kırgız Türkçesinde birincil uzun ünlülerin sayısı adı geçen lehçelere nazaran daha az görülmekte olup genelde ikincil uzun ünlülerin sayısının fazla olduğu görülür. Çalışmada Standart Kırgız Türkçesinin Kuzey ağızlarından olan Isık-Köl ve Narın ağızlarında görülen uzun ünlüler ve onların ortaya çıkış nedenleri incelenecektir. Isık-Köl ve Narın bölgeleri metinlerinde birincil ve ikincil uzun ünlüler bolca görülür. Ayrıca standart dilde görülmeyen bazı uzun ünlülerin neredeyse her kaynak kişinin konuşmasında görülmesi dikkat çeker. Elde edilen birincil uzun ünlü örnekleri Eski Türkçedeki birincil uzun ünlüler ile tarihi-karşılaştırmalı yöntemle ortaya konulurken diğer yandan dolaylı uzun ünlülerin ortaya çıkış sebebi incelenecektir.*

---

\*This article was produced from the unpublished doctoral thesis titled *Northern Dialects of Kyrgyz Language (Isık-Köl and Narin Regions; Phonetics)* (Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Modern Turkish Dialects and Literatures, Istanbul 2022).

*Anahtar kelimeler:* Kırgız Türkçesi, kuzey ağızları, Isık-Köl ve Narın ağızları, tarihi-karşılaştırma, uzun ünlü, birincil uzun ünlü, ikincil uzun ünlü

## **On Long Vowels in Northern Local Dialects of Kyrgyz Turkic Language: In the Example of Isik-Kol and Narin (Tian Shan) Local Dialects**

### **Abstract**

*Standard Kyrgyz Turkic Language is in the group of Turkic dialects where long vowels are abundant in number. It which has eight regular vowels and six long vowels systems, is nowadays the focus of researches and studies on vowels. As it is known, primary and secondary long vowels in General/Standard Turkish Language have attracted the attention of many linguists. As a result of the researches, it has been determined that the primary long vowels have been preserved so far in Turkmen, Yakut and Halac Turkic dialects, which are other historical Turkic dialects. The number of primary long vowels in Standard Kyrgyz Turkic Language is less in comparison to the aforementioned dialects, and that of secondary long vowels is more, in general. In this study, the long vowels seen in the local dialects of Isik-Kol and Narin, which are the northern local dialects of Standard Kyrgyz Turkic Language, and the reasons for their emergence will be examined. Primary and secondary long vowels are seen abundantly in the texts of the Isik-Kol and Narin regions. In addition, it is remarkable that some long vowels that are not seen in the Standard Kyrgyz Turkic Language are seen in almost every source person's speech. On the one hand, the primary long vowel examples obtained are presented by historical-comperative method with primary long vowels in Old Turkish, on the other hand, the reason for the emergence of secondary (indirect) long vowels will be examined.*

**Keywords:** *Kyrgyz Language, Northern Local Dialects, Isik-Kol and Narin Local Dialects, Historical-Comparison Method, Long Vowels, Primary Long Vowels, Secondary Long Vowels*

### **Giriş**

Kırgız Türkçesi ve ağızları ile ilgili detaylı bilimsel çalışmalar Sovyet döneminden itibaren başlamış olup bugünlerde de devam etmektedir. Elimizdeki çalışmalara dayanarak ağızların incelenmesini iki döneme ayırabiliriz:

1. 1925-1950 yılları arasında yapılan çalışmalar,
2. 1950'den bugüne kadar yapılan çalışmalar.

1925-1950 yılları arasında Kırgız Türkçesinin ağızları ve alt ağızları bilimsel açıdan incelenmeye başlanmıştır. Bu çalışmalara İ. A. Batmanov'un "Kırgız Türkçesinin Kuzey Ağızları (1938)", M. İ. Bogdanova'nın "Kırgız Dilinin Ağızlarını Derlemek ve Öğrenmek Lazım (1944)", K. K. Yudahin'in "Leylek Ağzından (1948)", C. Şükürov'un "Alay Ağızları

Hakkında (1946)” gibi incelemeleri ve “Komsomolets Kirgizii” adlı gazetede yayımlanan “Kırgız Dilinin Ağızlarının Araştırılması (1945)” adlı çalışmalar örnek gösterilebilir (Caparov ve Sıdıkova, 2013, s. 29). Tüm bu çalışmalara bakılırsa Kuzey ağzına nazaran Güney ağızlarına yönelik çalışmalar daha geç bir tarihe dayanmaktadır (Akın, 2014, s. 6).

1950 sonrası Moskova’da çıkan “Pravda” gazetesinde başlayan dil bilimi tartışmalarından sonra Kırgız Türkçesinin ağızları ile ilgili araştırmalar daha da canlanır. Ayrıca üniversitelerde Kırgız Diyalektolojisi dersi okutulmaya başlar. Sadece Kırgızistan’da yaşayan Kırgızların değil Kırgızistan sınırları dışında yaşayan Kırgızların ağızlarının da incelenmesine önem verilir ve Kırgız Diyalektolojisi sözlüğünün hazırlanmasına adım atılır (Caparov ve Sıdıkova, 2013, s. 30).

SSCB İlimler Akademisinin Kırgız Dili, Kırgız Edebiyatı ve Tarihi Enstitüsü tarafından 1953 yılında Kırgız halkının etnik kökenini araştırmak üzere arkeolojik ve etnografik bir saha çalışması başlatılır. Bu saha çalışmasında, arkeoloji, etnografi araştırmalarının yanı sıra folklor, diyalektoloji vb. alanlarda derlemeler yapılır. Üç yıl devam eden bu planlı saha çalışması 1953 yılına dek yapılan çalışmaların en kapsamlısı olarak kabul edilebilir (Bakinova, 1955, s. 5).

Kırgız Türkçesinin ağızları ile ilgili inceleme çalışmaları Kırgızistan dışında Türkiye, Rusya, Kazakistan ve diğer ülkelerde sürdürülmektedir. Türkiye’deki Kırgız Türkçesi’nin ağızları üzerine incelemeler; Çetin Pekacar’ın “Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı (1995)”, Gülsine Uzun’un “Doğu Türkistan Kırgızlarından Derlenmiş Metinler (2006)”, Aygül Akmatova’nın “Modern Dönem Kırgız Urukları ve Kırgız Diyalekt Coğrafyası (2008)”, Ryspek Alimov’un “Kırgızcanın İçkilik Ağızlar Grubu Üzerine (2011)”, Cüneyt Akın’ın “Kırgızcanın Ağızları (2014)”, “Calal-Abad Merkez Ağzı (2014)”, Aysel Baytok’un “Kırgız Türkçesinin Diyalektleri Üzerine (2015)”, Mehmet Özeren’in “Tacikistan Kırgız Türkçesi” (2020) gibi kitap, bilimsel makaleler ve doktora tezlerinden oluşmakta olup bu tür çalışmalar devam etmektedir.

Kırgız Türkçesi kendi içinde kuzey, güney-doğu, güney-batı olmak üzere üç ağzdan oluşmaktadır. Bu ağızlar arasından kuzey ağızlarının diğer ağızlara göre standart dile daha yakın olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Talas, Çüy, Narın (Tyan-Şan), Isık-Köl, Karışık (sınır) olarak ayrılan kuzey ağızları, standart dille ve kendi içlerinde gerek fonolojik gerekse morfo-fonolojik açıdan farklılıklar göstermektedir.

Rus, Kazak, Kalmuk, Uygur, Dungan ve Özbekler gibi çeşitli etnik grupların yaşadığı Isık-Köl bölgesi, Kırgızistan'ın bilinen turistik bölgelerindedir. Aynı zamanda Isık-Köl ağız standart dil ve Rusçanın etkisi altında gelişen bir ağız olarak da bilinmektedir. Yine kuzeyde yer alan Narın (Tyan-Şan) bölgesi ise Isık-Köl bölgesinin aksine dağlı, kırsal bir bölgede yer almaktadır. Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesinin 2021 yılında paylaştığı verilere göre Narın ilinin nüfusunun % 99'u Kırgızlardan oluşmaktadır<sup>1</sup>. Bu nedenle Narın ili Kırgızistan'ın en az asimile olmuş monoetnik bölgesi olarak bilinmektedir. İnceleme sırasında Narın (Tyan-Şan) ağzının Rusçanın ve standart dilin etkisi altında daha az kaldığı gözlenmiştir.

Kırgız Türkçesinde birincil ve ikincil uzun ünlüler olmak üzere iki tür uzun ünlü çeşidi bulunmaktadır. Araştırmalar sonucu Ana Türkçedeki birçok uzun ünlü Kırgız Türkçesinde kısalarak normal süreli ünlülere dönüşürken bazı uzun ünlülerin aynen korunduğu ortaya çıkmıştır. İkincil uzun ünlülerse genelde hece sonunda ve iki ünlü arasında bulunan ünsüzlerin erimesi, göçüşme ve diğer çeşitli ses olayları sonucu oluşmaktadır (Özdoğan, 2009).

Standart Kırgız Türkçesinde sekiz normal ünlünün yanı sıra altı uzun ünlü mevcuttur. Kırgız diyalektoloğu B. Yunusaliyev, Kırgız Türkçesinin tüm ağızlarında uzun ünlülerin mevcut olduğunu vurgular ve ağızlardaki verilerden yola çıkarak Kırgızların atalarının Güney Sibiry'a da Altay, Tuva ve Hakasların ataları ile uzun zaman birlikte yaşadıkları süreç içinde bu uzun ünlülerin ortaya çıkmaya başladığını varsayar (Yunusaliyev, 1971). Yine Yunusaliyev'in fikrine göre, Kırgız Türkçesindeki düz /aa/ ve /ee/ uzun ünlülerinin daha erken dönemde; /oo/, /öö/, /uu/, /üü/ yuvarlak uzun ünlülerinin ise sonraki dönemlerde oluştuğunu belirtir (Yunusaliyev, 1971).

Isık-Köl ve Narın ağızlarında gerek düz, gerekse yuvarlak uzun ünlülerin bolca kullanıldığı görülmüştür. Hatta adı geçen ağızlarda Standart Kırgız Türkçesinde bulunmayan dar, düz, kalın /ı/ ve dar, düz, ince /i/ ünlülerinin uzun şekilleri de kullanılmaktadır. Fakat bu uzamaların genelde vurgu ve tonlamaya bağlı olarak ortaya çıkan uzamalar olduğunu söylemek gerekmektedir: **Nar. [giyin]** (N.K:4-134) “daha sonra”, **Isık. [giyin]** (IS.K:7-124) “daha sonra”; **Isık. [emi:]** (IS.K:22-216) “şimdi”; **Nar. [ketti:]** (N.K:12-2) “gitti” vb. Uzun, dar /ı:/ ünlüsünün bulunduğu örnekler: **Isık. [aqrın]** (IS.K:6-360) “yavaş, sesizce”, **Nar. [sálqın]** (N.K:1-107) “serin” vb.

<sup>1</sup> Bu bilgiler Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesinin resmi sayfasından alınmıştır.  
<http://www.stat.kg/kg/narynskaya-oblast1/> (23.01.2022).

Ayrıca ünlülerin boğumlanma süresine göre yarı uzun ünlülerin de kullanıldığını belirtmekte fayda var: **Nar.** [k̄içürö'k] (N.K:5-44) “daha küçük”; **Isık.** [sülö'sündör] (IS.K:2-104) “vaşaklar”; **Isık.** [ta'ru'] (IS.K:2-727) “darı”, [tıyu'] (IS.K:12-40) “yasak”; **Nar.** [baylâniştur'] (N.K:8-25) “bağlı olarak”.

### 1-Isık-Köl ve Narın (Tyan-Şan) Ağzlarında Bulunan Birincil Uzun Ünlüler

Ana Türkçede ve Türk dillerinde aslı uzun ünlülerinin mevcut olduğunu ilk Otto Böhtlink 1851’de *Über die Sprache der Jakuten* adlı çalışmasında ileri sürmüştür. Radloff ise Böhtlink’in bu görüşünün aksine Ana Türkçede birincil uzun ünlülerin olmadığını dile getirir ve tüm bu birincil uzun ünlülerin iki ünlü arasındaki ünsüzün erimesiyle ortaya çıktığını savunur (Tekin, 1995). Türkiye’de Ana Türkçedeki aslı uzun ünlüler hakkında ilk çalışma T.Tekin’e aittir.

Tekin, Kırgız Türkçesinin Türk dilleri içinde uzun ünlü bakımından en zengin dil olduğunu vurgulayarak, ünlü uzunluklarının pek çoğunun ikincil olup çeşitli ses gruplarının büzülmesi ile meydana geldiğini belirtir (Tekin, 1995). Alimova, Kırgız Türkçesindeki birincil uzun ünlülerin daha çok “l, m, n, r” (vokal-konsonant) ünsüzlerinden önce ya da sonra korunduğunu, bazen de birincil uzunlukların kısalmış ve kendinden sonra “y” ünsüzünün türemiş olduğunu vurgular (C. Alimova, 2007).

Isık-Köl ve Narın ağzları metinleri azımsanmayacak sayıda birincil uzun ünlü içerir ve bu uzunluklar her kaynak kişinin konuşmasında gözlenir. Bu uzun ünlülerin Türkmen Türkçesindeki uzun ünlüler ve Talat Tekin’in verdiği liste ile karşılaştırmalı şekli Tablo-1’de verilmiştir:

**Tablo-1: Isık-Köl ve Narın Ağzlarında Bulunan Birincil Uzun Ünlülerinin Karşılaştırmalı Tablosu**

| <b>Isık-Köl ve Narın (Tyan-Şan) Ağzları</b> | <b>T. Tekin<br/>“Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler”</b> | <b>M. Hamzayev<br/>“Türkmen Dilinin Sözlüğü”</b> |
|---|---|--|
| <b>ba:rı</b> (IS.K:2-15)<br>“hepsi”         | <b>bāri</b> “bütün” (Tekin, 1995)                           | <b>bār</b> “hepsi” (Hamzayev, 1962)              |

|  |   |  |
|--|---|--|
| <b>be:</b> (IS.K:8-60)<br>“kısarak”                  | <b>bē</b> “kısarak” (Orta Tü.) (Tekin, 1995)        | -  |
| <b>cá:</b> (IS.K:2-139) “yay”                        | <b>cā</b> “yay” (Tekin, 1995)                       | <b>yāy</b> “yay” (Hamzayev, 1962)                    |
| <b>ge:de</b> (N.K:2-74)<br>“bazen”                   | -   | <b>kē</b> “kimi” (Hamzayev, 1962)                    |
| <b>iyik</b> (IS.K:13-12) “iğ”                        | -   | <b>îk</b> “iğ” (Hamzayev, 1962)                      |
| <b>çe:bir</b> (IS.K:2-156)<br>“bazı”                 | -   | <b>kē &lt; kebîr</b> “başkası”(Hamzayev, 1962)       |
| <b>qıyqır-</b> (IS.K:2-482)“haykır”                  | <b>kîkır</b> “çağırmaq” (Tekin, 1995)               | <b>gîğır-</b> “bağırmaq” (Hamzayev, 1962)            |
| <b>qıymıl-</b> (IS.K:2-588)<br>“hareket etmek”       | -   | <b>gîmılda</b><br>“kımıldamak”(Hamzayev, 1962)       |
| <b>qu:ra-</b> (N.K:19-108)<br>“kurumak”              | -   | <b>gūra-&lt;kūra</b> “kurumak”<br>(Hamzayev, 1962)   |
| <b>sıy</b> (IS.K:22-85)<br>“hürmet”                  | -   | <b>sıla</b> “saygı” (Hamzayev, 1962)                 |
| <b>sıypa-</b> (N.K:19-174)<br>“sıvazla”              | -   | <b>sîpa-</b> “sıvazlamak” (Hamzayev, 1962)           |
| <b>ta:nı<sup>2</sup>-</b> (IS.K:2-748)<br>“ta:nımak” | <b>tānuk</b> “tanımak” (Tekin, 1995)                | -  |
| <b>ta:rın-</b> (IS.K:6-561)<br>“darılmak”            | <b>tārik</b> “darılmak (Tekin, 1995)                | <b>dārik</b> “huzuru kaçmak”<br>(Hamzayev, 1962)     |
| <b>taykēm</b> (N.K:19-16)<br>“dayım”                 | -   | <b>dāyı</b> “dayı” (Hamzayev, 1962)                  |
| <b>u:q</b> (IS.K:7-85)<br>“çadırın üst direği”       | <b>ūg</b> “çadırın tepe sırıkları”<br>(Tekin, 1995) | <b>ūk</b> “çadırın temel direği”<br>(Hamzayev, 1962) |

<sup>2</sup> Eski Türkçedeki uzun -a:- sesi ısk-Köl ve Narın ağızlarının yanı sıra Tacikistan Kırgız Türkleri ağızında da korunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Mehmet Özeren, “*Tacikistan Kırgız Türkçesi*”, İstanbul 2020, s.101.

## 2-Isık-Köl ve Narın (Tyan-Şan) Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler

Isık-Köl ve Narın ağızları metinleri çok sayıda ikincil uzun ünlü içermektedir. Bu uzunluklar “*hece düşmesi*”, “*hece sonundaki ünsüzün diftonglaşarak ünlüye dönüşmesi*”, “*iki ünlü arasındaki ünsüz düşmesi*” gibi ses olayları sonucu ortaya çıkarken bazı durumlarda vurgu ve tonlamadan dolayı oluştuğu da görülür. Bu uzunluklar aşağıda başlıklar halinde verilmiştir:

### a) Ses Olayları Sonucunda Ortaya Çıkan Uzunluklar

Tek heceli kelimelerin sonunda bulunan /b/ ünsüzünün /w/ye dönüşerek erimesiyle ortaya çıkan uzunluklar:

**Isık.** [u:ɾa] (IS.K:17-40) “ava”, [u:ɾa] (IS.K:4-39), [u:ɾa] (IS.K:11-15); [u:ɾa] (IS.K:21-52) < **ab, aw ET.**

**Nar.** [sú:] (N.K:1-141) “su”, [sú:] (N.K:4-103), [sú:] (N.K:11-125), [sú:] (N.K:13-140); **Isık.** [sú:] (IS.K:22-25), [sú:] (IS.K:1-84), [sú:] (IS.K:4-82) < **sub, suw ET.**

İki ünlü arasında bulunan [g, ğ, d, ŋ] seslerinin erimesiyle ortaya çıkan uzunluklar:

**Nar.** [o:z] (N.K:2-60) “ağız”, [o:zu] (N.K:14-14), [o:ıs] (N.K:15-87); **Isık.** [o:z] (IS.K:6-537), [o:z] (IS.K:15-97), [o:z] (IS.K:1-184) < **ayız ET.**

**Isık.** [bo:ɾtoqto-] (IS.K:6-338) “sırt üstü ilerlemek”, [bo:ɾunda] (IS.K:2-303) “üzerinde”, [bo:ɾunan] (IS.K:9-238) “ciğerinden” < **bayır ET.**

**Isık.** [có:ɾo] (IS.K:4-42) “düşmana”, [có:ɾo] (IS.K:11-106), [có:do] (IS.K:19-36) < **yayı ET.**

**Nar.** [u:ıl] (N.K:7-7) “oğul”, [u:lum] (N.K:1-13), [u:lu] (N.K:14-2), [u:lum] (N.K:4-7); **Isık.** [u:lu] (IS.K:4-1), [u:lu] (IS.K:6-19), [u:lu] (IS.K:11-9), [u:lu] (IS.K:15-40) < **oɣul ET.**

**Nar.** [sú:q] (N.K:1-80) “soğuk”, [sú:q] (N.K:4-178), [sú:q] (N.K:7-13); **Isık.** [sú:q] (IS.K:1-95), [sú:q] (IS.K:2-325), [sú:q] (IS.K:4-18) < **soyuk ET.**

**Isık.** [ta:ɾ] (IS.K:6-84) “dağarcık”, [ta:ɾ] (IS.K:7-83), [ta:ɾ] (IS.K:12-80), [ta:ɾ] (IS.K:1-18) < **tayar ET.**

**Isık. [ekö:]** (IS.K:3-41) “ikisi”, **[ekö:]** (IS.K:21-3); **Nar. [ekö:]** (N.K:8-35); **[ekö:büz]** (N.K:3-89) < **ekegü ET.**

**Isık. [küyö:sü]** (IS.K:2-546) “güveyi, damatı” < **küdegü ET.**

**Nar. [cè:n]** (N.K:4-1) “yeğen”, **[cè:n]** (N.K:4-3), **[cè:niŋ]** (N.K:6-44) < **yeğen ET.**

**Isık. [er]** (IS.K:4-41) “eyer”, **[er]** (IS.K:6-90), **[er]** (IS.K:6-296), **[er]** (IS.K:11-25), **[er]** (IS.K:11-26), **[er]** (IS.K:11-32) < **eder ET.**

**Nar. [cö:]** (N.K:4-84) “yaya”, **[cö:]** (N.K:4-126); **Isık. [cö:]** (IS.K:11-289); **[cö:]** (IS.K:6-229) < **yaday ET.**

**Nar. [to:q]** (N.K:2-32) “tavuk”; **Isık. [to:q]** (IS.K:2-167) < **takayü ET.**

**Nar. [sö:l]** (N.K:12-48) “siğil”, **[sö:l]** (N.K:12-49) < **siğil ET.**

**Nar. [sö:k]** (N.K:4-33) “kemik”, **[sö:ktörün]** (N.K:19-96), **[sö:k]** (N.K:4-165); **Isık. [sö:k]** (IS.K:11-207) < **söñük ET.**

### **b) Hece Düşmesi Sonucu Oluşan Uzunluklar**

Bazen iki heceden oluşan kelimenin son hecesi düşer ve ilk hecedeki ünlü uzar. Bu tür uzunluklar çok sık karşımıza çıkmaktadır: **[men]** (N.K:2-24) “ile” < **menen**; **[a:n]** (N.K:9-28) “sonra” < **anan.**

### **c) Ses Düşmesi Sonucu Oluşan Uzunluklar**

/m/ ve /p/ ünsüzleri ile biten tek heceli fiiller, -Ip/-Up zarf fiil ekini alınca uzunluk meydana gelir: **Nar. [öp:p]** (N.K:12-118) “öp” < öwüp < öp-üp **[gö:mp]** (N.K:4-117) “gömüp” < köm-üp; **Isık. [tep:p]** (IS.K:2-683) “tepip” < tewip < tep-ip; **[cá:p]** (IS.K:2-892) “örtüp” < cawıp < cap-ıp<sup>3</sup>; **[tar:v]** (IS.K:4-137) “bulup” < tawıp < tap-ıp; **[se:p]** (IS.K:16-76) “serpip” < sewip < sep.

<sup>3</sup> Bu tür uzamalar Tacikistan Kırgızları ağızlarında da görülür. Bkz. Mehmet Özeren, “*Tacikistan Kırgız Türkçesi*”, İstanbul 2020, s.109.



### 3- Vurgu ve Tonlamaya Bağlı Olarak Oluşan Uzunluklar

Nar. [bar] (N.K:1-7) “bar”, [ame:ɣ] (N.K:12-67) “eyvah”, [çó:ŋ] (N.K:1-94) “büyük”, [mo:mınday] (N.K:10-21) “böyle”, [gö:p] (N.K:2-30) “çok”; Isık. [gile:ɣgen] (IS.K:2-901) “kocaman”, [te:] (IS.K:3-10) “o”, [tertiği] (IS.K:4-29) “şuradaki”, [ciyi:rma] (IS.K:6-90) “yirmi”, [aqrırın] (IS.K:6-360) “sesizce”, [geldim] (IS.K:7-4) “geldim”, [uşúnday] (IS.K:9-22) “böyle”, [biyi:k] (IS.K:11-67) “yüksek”, [aımdan] (IS.K:1-23) “sonra”; [giy:n] (IS.K:117-343) “daha sonra”; [qa:r] (IS.K:2-892) “kar”.

### 4-Arapça ve Farsçadan Giren Uzun Ünlüler

Bahsi geçen dillerden giren bazı kelimelerde iç sesteki uzun /ā/ ünlüsünün Isık-Köl ve Narın ağızı metinlerinde kısaldığı görülür:

Nar. [nike] (N.K:8-40) “nikâh” < Far. نکاح

Isık. [esèpten] (IS.K:22-137) “hesaptan” < Ar. حساب

Isık. [günösü] (IS.K:13-53) “günahı” < Far. گناه

Bazen de uzun ünlüler aynen korunmuştur.

### Kelime içinde

Isık. [tacá:l] (IS.K:2-466) “deccal” < Ar. دجال

Nar. [ɣa:da] (N.K:12-27) “kaide” < Ar. قاعدة

Nar. [na:lı] (N.K:8-30) “şikayet” < Far. ناله

### 5-Rusça Kelimelerde ve Rusça Vasıtasıyla Diğer Dillerden Giren Kelimelerde

Hece kaynaşması sonucu ortaya çıkan uzunluklar: [sámo:r] (IS.K:13-62) “semaver” < Rus. самовар; [bado:t] (IS.K:2-51) “kâse” < Rus. бадавод; [bado:ttoy] (IS.K:9-190) “kase gibi” < Rus. как бадавод.

Rusçadan giren kelimelerdeki vurgu ve tonlamaya bağlı uzunluklar: Isık. [ta:k] (IS.K:11-118) “işte” < Rus. так; [ta:ro] (IS.K:2-455) “tarot” < Rus. тарот.

## Sonuç

Isık-Köl ve Narın (Tyan-Şan) ağızlarında bulunan uzun ünlüler, birincil uzun ünlüler ve ikincil uzun ünlüler olarak iki önemli gruba ayrılabilir. Ayrıca boğumlanma durumuna göre yarı uzun ünlülerin de mevcut olduğunu belirtmekte fayda vardır. Göz ardı edilemeyecek diğer bir husus da standart dilde görülmeyen düz, dar, kalın /ı/ ile düz, dar, ince /i/ ünlülerinin uzunluklarının sıkça kullanılmasıdır. Birincil uzun ünlüler tablosunda da görüldüğü gibi Eski Türkçede ve Türkmen Türkçesinde bulunan uzun ünlüler, ağız konuşurlarının günlük hayat konuşmalarında sıkça görülür. Özellikle **ba:rı** “hepsi”, **be:** (IS.K:8-60) “kısırak”, **ca:** (IS.K:2-139) “yay”, **ke:de** “bazen”, **u:q** “çadırın üst direği” gibi kelimelerde bulunan birincil uzunluklar aynen korunmuştur.

İkincil uzun ünlüler ise genelde tek heceli kelimelerin sonunda bulunan /b/ ünsüzünün /w/ye dönüşerek erimesi, iki ünlü arasında bulunan [g, ğ, d, ŋ] seslerinin erimesi, hece düşmesi ve ses düşmesi gibi ses olayları sonucu meydana gelmektedir. Bunların yanı sıra vurgu ve tonlamaya bağlı olarak ortaya çıkan uzun ünlüler de azımsanmayacak kadar fazladır. Isık-Köl ve Narın (Tyan-Şan) ağızlarında ikincil uzun ünlü ve vurgu, tonlama sonucu ortaya çıkan uzun ünlülerinin bolca görülmesinin önemli sebeplerinden biri de kaynak kişilerin musikili söyleyişi sağlamak amacıyla uzun ünlüleri içeren ağıt, şiir, masal ve şecere gibi sözlü anlatıların dil özelliklerini günlük konuşma diline yansıtmış olmalarıdır.

### Kaynaklar

- Akın, C. (2014). *Calal-Abad Merkez Ağzı*. Gazi Kitabevi.
- Akın, C. (2014). *Kırgızcanın Ağızları*. Gazi Kitabevi.
- Alimova, C. (2007). Kırgız Türkçesinde Asli Ünlü Uzunlukları. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, 2(2), 28-40 <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.52>
- Bakinova, G. (1955). *Diyalektologiyalık Materiyaldardı Cıynoo Boyunça Spravoçnik*. Frunze.
- Bartold, V. (1997). *Kırgız cana Kırgızdardın Tarihi Boyunça Tandalgan Emgektek*. Aybek.
- Baskakov, N, A. (1975). *İstoriko-Tipologičeskaya Fonologiya Tyurskih Yazıkov*. İzdatelstvo Nauka.
- Batmanov, İ, A. (1938) *Severniye Diyalekti Kigizskogo Yazıka*. Kirgizgosizdat.
- Baytok, A. (2015). Kırgız Türkçesinin Diyalektleri Üzerine. *Diyalektolog-Ağız Araştırmalar Dergisi*, X, 35-58. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/diyalektolog/issue/22419/239997>
- Caparov Ş. ve Sıdıkova, T. (2013). *Kırız Tilinin Dialektologiyası*. Bişkek. İ. Arabayev Atındağı Kırgız Mamlekettik Universiteti
- Clauson, Sir, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford. At The Clarendon Press.
- Hamzayev, M. (1962) *Türkmen Dilinin Sözlüğü*, Türkmenistan İlimlar Akademiyası Dil Bilimi İnstitutı.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Gramer (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Akçağ.
- Nadel'ayev, V., Nasilov D.M., Tenişev E. R., & Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurskiy Slovar*. Nauka.
- Özdoğan, Z. (2009). Kırgız Türkçesinde İlk Hecedeki Ünlü-Ünsüz (VK) Ses Gruplarının Değişmesi ve İkincil Uzun Ünlülerin Oluşması. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(3), 1716-1729 s. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.752>

Özeren, M. (2016). Kirgiz Türkçesi Ağızlarında Hâl Eklerinin Kullanımı. *A.Ü. Türkiyat Araştırmalar Dergisi, TAED*, 56, 739-766. <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/215271/>

Özeren, M. (2020). *Tacikistan Kırgız Türkçesi*. Kesit Yayınları.

Pekacar, Ç, & Güner, Dilek, F. (2008) Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye’de Ağız Araştırmaları, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, 25-30 Mart 2008 Şanlıurfa, *Türk Dil Kurumu Yayınları*: 989, s.575-589. <https://www.academia.edu/2950402/Uluslararası%C4%B1>

Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. T.C. Kültür Bakanlığı.

Yudahin, K. (1994). *Kırgız Sözlüğü I-II cilt* (Çev. Abdullah Taymas). TDK Yayınları.

Yunusaliyev, B. (1971). *Kırgız Diyalektologiyası*, Frunze: Mektep basması.